

■ Cahangir Məmmədli
Filologiya üzrə
elmlər doktoru,
professor

Azərbaycanın bugünkü minlərlə fəal ictimai qadınını tanıdıqca, onların fəal həyat mövqeyini hiss etdikcə uzağı yüz-yüz əlli il bundan əvvəlki milli qadın mühitimizi xatırlamamaq olmur. Keçmiş, qadınlarımızın o dövrkü taleyini xatırlamamaq ona görə mümkün deyil ki, cəmi yüz-yüz əlli ilin içində Azərbaycan qadınının intellektual, ictimai inkişaf səviyyəsi təkcə bizi yox, elə Avropanı da, okeanın o üzünü də - bütövlükdə dünyanı da heyran qoymaqdadır.

Və bu inkişafda özünü göstərən ən böyük keyfiyyətlərdən biri də bizim qadınlarımızın milliliyi və bəşəriyyəti özündə birləşdirməsidir. İdmançı qızlarımızdan tutmuş jurnalistlərimizədək, Milli Məclis üzvü olanlarımızdan tutmuş musiqi xadimlərimizədək, alim qadınlarımızdan tutmuş tələbə qızlarımızədək hər kəsin ictimai və şəxsi dünyasında müasirlik və ənənə o qədər ciddi bir harmoniya təşkil edir ki, onlarla ancaq fəxr etmək olar.

Bəs qadınlarımızın bu böyük milli və sivil xarakteri haradan başlanır, haradan gəlir? İlk baxışda bu sual bir az bəsit, bir az ritorik görünə bilər. Amma əvvəlcə dediyimiz kimi, tarixə qısaca bir ekskurs etsək müasir Azərbaycanın azad, lakin aileyə, milli ruha malik obrazının formalaşma prosesinin necə çətin yollardan keçdiyi məlum olur. Azərbaycan klassik bədii söz sənəti, sonradan meydana çıxan klassik publisistika nümunələri uzun əsrlər və uzun illər boyu qadınlarımızın azadlığı, müstəqilliyi, şərq əsarətindən, yaramaz adət və ənənələrdən necə qurtulması uğrunda ciddi mübarizə aparmışdır. Bədii təfəkkürümüzün manifesti kimi səslənən "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanları, böyük Şeyx Nizaminin müsəbbət qadın obrazları, Füzulinin nakam Leylisi, Vaqifin tələsiz gözəlləri... XIX əsr manifesti - ziyalılarımız üçün bir məktəb rolunu oynadı və sözü birbaşa deməyi üstün tutan əlahəzrət publisistika bu mövzunu özünün yaradıcılıq kreditinə çevirdi. Beləliklə, XIX əsrin ikinci yarısından - H.B.Zərdabiden, Seyid Əzimdən, Əsgər Ağa Göraniden başlayan azad qadın ideyasının publisistik yaradıcılığa transformasiyası XX əsrin lap əvvəllərində mühüm bir vəzifəyə çevrildi və bu vəzifəni C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Rəsulzadə, Ü.Hacıbəyli, N.Nərimanov, Ö.F.Nəmanzadə kimi böyük publisistlər həyata keçirdilər. Belə bir məqamda publisistikanın qadın maarifçilik gücü elə qadınlarımızın özlərinin də fəal həyat mövqeyinə çevrildi. Böyük mesənət H.Z.Tağızadənin çətinliklə açdığı qız məktəbi, orada dərs deyən ziyalı qadınlar və onların tərbiyə etdiyi qızlar ilk maarifçi qadınlar kimi tarixə düşdülər. Tədqiqatçı Qərənfil xanım Dünyaminqızının dəqiq müşahidəsi ilə ifadə etsək, o zaman artıq ölkənin hər bir sahəsində az da olsa, savadlı, ziyalı qadınlar yetişərək Azərbaycanın mədəni həyatında iştirak edirdilər. Məktəb, səhiyyə, mətbuat kimi sahələrdə çalışan Həmidə xanım Cavanşir, Hənifə xanım Məlikova, Səlimə xanım Yaqubağa, Xədicə xanım Əlibəyova, Mədinə xanım Qiyasbəyli, Xədicə xanım Ağayeva, Cavahir xanım Rəfibəyli, Nigar xanım Şixlinskaya, Səkinə xanım Axundzadə, Sona xanım Vəzirova, Şəfiqə xanım Əfəndizadə, Nəbat xanım Nərimanova və Rəhilə xanım Hacıbababəyova müxtəlif sahələrdə qadınları məktəbə, elmə sövq edirdilər. Əlbəttə, bu dövrün artıq formalaşmış ziyalı, maarifçi qadınlarımızın kiçik bir siyahısıdır. Hələ klassik mətbuatımızın tədqiq olunmamış nümunələrində neçə-neçə qadın maarifçimizin fəaliyyət nümunəsi özünü araşdırmaçısını gözləməkdədir. İstər Q.Dünyaminqızının qısa xülasəsində göstərilən

qadınlar, istərsə də digərləri öz maarifçilik fəaliyyətləri ilə bu günün dünya arenasına çıxmış və çıxmaqda olan Azərbaycan qadınının formalaşmasında tarixi əməyi çox olmuşdur. Belə maarifçi qadınlarımızdan biri də Şəfiqə xanım Əfəndizadədir. 1882-ci ildə Gürcüstanda ziyalı ailəsində doğulub. Bu ailə xüsusilə atası Məmmədəmin Şeyxzadə mətbuata marağı olan bir ziyalı kimi qəzetləri alır və övladlarını da qəzet dünyasına həvəsi olan insanlar kimi tərbiyə edir. Amma etiraf edək ki, evdə, ailədə mətbuat nümunələrinin mövcudluğu hələ hər kəsin publisist kimi, maarifçi kimi böyüməsinə o qədər də zəmanət vermir. Hər şey ailənin ümumi dünyagörüşündən və bu məqamda millətin sabahına cavabdeh olmaq məsuliyyətindən, üstəgəl bütün bunların gerçəkləşməsi üçün Allah vergisi deyilən bir istedad gücündən asılıdır. Tədqiqatçıların az-çox apardıqları araşdırmalar sübut edir ki, balaca Şəfiqə lap uşaq çağlarından ədəbi-bədii yaradıcılığa xüsusi meyli ilə seçilib. Sonralar Şəfiqə xanım Nekrasovun məşhur "Sən şair olmaya bilərsən, amma vətəndaş olmağa borclusan" aforizmi ilə fəaliyyət göstərmiş və Allahın ona bəxş etdiyi yaradıcılıq istedadını qızların maarifləndirilməsi yolunda çırağ etmişdir.

Ən əsası bu idi ki, Şəfiqə xanım ailədə və sonralar məktəbdə ciddi mütaliə yolu ilə bir neçə dil öyrənmiş, savadlı bir qız kimi xeyli dərəcədə tanınmışdı. Təsədüfi deyildi ki, Bakıda Z.Tağıyev və N.Nərimanovun böyük milli qeyrətlə açdıqları ilk qız məktəbinə dəvət olunmuş

Böyük romanların aktual missiyası – maarifçilik

Və ya Şəfiqə xanım Əfəndizadənin maarifçilik fəaliyyəti ətrafında bəzi qeydlər

və Şəfiqə xanım bu məktəbdə müdir işləyən Hənifə xanım Məlikova kimi böyük ziyalı qadınların yanında dərs deyir.

Əlbəttə, hər kəsin taleyində onun ömür yolunu müəyyən edən əlahəzrət bir fakt olur. Şəfiqə xanımı Azərbaycan maarifçi qadınlarının səcdəsinə qoşan belə bir tale onun həmin məktəbə gəlməsi ilə bağlıdır. Şəfiqə xanımın taleyini bağladığı mətbuata gəlişi də bu məktəblə bağlıdır. O, dərs dediyi qızlar məktəbində Azərbaycanın elə publisistləri ilə tanış olur ki, ömrünün mətbuatla bağlamaya bilmir.

Bu yerdə mən xüsusilə bir qeyd etmək istərdim: Demək istərdim ki, mən Azərbaycan klassik maarifçilərinin yaradıcılıq yolu ilə ayrıca məşğul olmamışam. Ancaq maarifçilərimiz haqqında tədqiqatların bir çoxuna bələdəm. Məndə maarifçilərə xüsusi marağın oynanmasında - birinci - maarifçilik missiyasının əvəzsiz bir ictimai iş olduğunu qiymətləndirmək, ikincisi - bu missiyanın mütəq və daha çox mətbuatla bağlı olmasıdır. Mən Şəfiqə xanımın "Dəbistan", "Rəhbər", "Məktəb" kimi jurnallara gəlişi və həmin orqanlarla əməkdaşlığı barədə bir sıra mükəmməl tədqiqatlara nəzər salıram və bir azərbaycanlı qızın mətbuata bu qədər önəmi məni onun barəsində bəzi qeydlərə sövq edir. Beləliklə, Şəfiqə xanım mənim üçün həm də bir maarifçi jurnalist kimi xüsusi maraq doğurur.

S.Əfəndizadənin ilk mətbu çıxışları dövrün populyar qəzeti olan "Şərqi-Rus"dan başlayır. Şəfiqə xanımın mətbuata marağını və xalqın, xüsusilə Azərbaycan qadınının maariflənməsi prosesində jurnalistikanın rolunu hələ lap gənc yaşlarından anlaması faktını onun "Şərqi-Rus" qəzetinin nəşrə başlaması ilə bağlı keçirdiyi sevinci hissi çox yaxşı izah edir. Şəfiqə xanım özünün sevinc hissələrini qəzetin redaktoru M.Şahtaxtılıya yazdığı təbrik məktubunda ifadə etmişdi. Təsəvvür edin, qəzetin nəşri bu gənc qızı necə mütəəssir etmişdisə, dərhal öz fikirlərini təbrik məktubu ilə onun nəşrinə bildirmişdi. Şəfiqə xanım dərhal hiss etmişdi ki, "Şərqi-Rus" kimi bir qəzetlə maarifçilik arzularını gerçəkləşdirmək üçün əməkdaşlıq çox böyük səmərə verə bilər. Beləliklə, biz bu gənc qadının maarifçilik fəaliyyətinin bir təsadüf deyil, özü-

nün həyat kredosu kimi qəbul etdiyinin şahidi oluruq.

Şəfiqə xanım istər "Şərqi-Rus"da, istərsə də "Dəbistan", "Məktəb" kimi o dövrün ictimai rəyində rezonans doğurmuş jurnallarında ailə, təhsil mədəniyyətini mükəmməl tərbiyəni özü üçün əsas tematika seçmişdi. Bu mətbuat orqanlarındakı yazılarında ailə tərbiyəsi üzərində ayrıca dayanırdı. Onun yazıları ailə tərbiyəsinin bəsit anlamda deyil, milli tərəqqi yolunda bir vasitə rolunu qiymətləndirir. Onun bu mövzudakı yazıları ailə mühitinin qadın azadlığına, cəhəltə qarşı mübarizənin vacib forması kimi başa düşülür. Publisistin bir sıra elə yazıları var ki, bizim bu günümüz üçün də aktualıq kəsb edir. Məsələn, onun "Dirilik" jurnalındakı "Qadınlıq ləyaqəti" məqaləsi qadının analıq missiyasını çox dəqiq müəyyən edib. Publisistin fikrincə, hər bir insan millət və millətpərəstlik hissini ilk növbədə ana qucağında öyrənir. Dəqiq fikirdir və bu tezis, əslində, bu günümüzün anaları üçün də aktual səslənir. Əlbəttə, XXI əsrin istər texniki, istərsə də ictimai inkişaf çağında Şəfiqə xanımın bu tezisi bəziləri üçün bəsit də görünə bilər. Lakin bu günümüzün mətbuatında, telerradiosunda baş alıb gedən kriminal xəbərlər sistemində təqdim olunan cinayət hadisələrinin bir çoxunda ailə tərbiyəsinin üzərinə də çox böyük günah düşür. Narkotik istifadəsindən tutmuş təhsilə etinasızlıq faktı üzərində baş verən bu cinayət hadisələrində övladının ailə tərbiyəsinə laqeyd valideynlərin etinasızlığı mətbuatımızın bugünkü mövzularından biri kimi göz qabağında-dır.

Şəfiqə xanımın digər bir mövzusu əcnəbi (xarici) təhsil məsələsi idi. Hər kəsin və o cümlədən, qadınların xaricdə təhsil almasını faydalı hesab edən publisist bircə məsələdən nigarançılıq ifadə edirdi. Bu da xaricdə başqa dildə təhsil alanların öz dilinə, milli dəyərlərinə bəzi hallarda etinasızlıq faktı ilə bağlı idi. Bu yerdə Şəfiqə xanım Cəlil Məmmədquluzadənin "Bizim obrazovaniılar" felyetonunun ideyası ilə birləşirdi. Bu tipli əsərlərin bu gün üçün aktuallığı ondadır ki, biz indinin özündə də belə faktlarla tez-tez rastlaşırıq.

Azərbaycanın müstəqilliyi, milli

azadlıq uğrunda mübarizə XX əsrin əvvəllərindəki publisistikanın aparıcı mövzusu olmuşdur. Mücahidlərin bu arzusu Şərqdə ilk müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə gerçəkləşdi. Lakin bu çətin yolda təkcə milli azadlıq mövzusu bəs etmirdi. Publisistlərimiz, milli mətbuatımızın milli ruhlu əməkdaşları müstəqilliyə aparan yolumu həm də maarifçilikdən keçdiyini yaxşı bilirdilər. Şəfiqə xanım Əfəndizadənin müstəqillik uğrunda mübarizənin başında duran və milli mücahidimiz M.Ə.Rəsulzadənin rəhbərlik etdiyi "Açıq söz" qəzetindəki yazıları onun ideyalarının ifadəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin beynəlxalq jurnalistikaya nümunə ola biləcək "Azərbaycan" qəzetindəki yazılarının bir çoxu da bu günümüz üçün aktual səslənir. Bəlkə qadın azadlığı uğrunda Şəfiqə xanımların mücadiləsinin nəticəsi idi ki, AXC dövründə Şərqdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan qadını səsvərmə hüququ qazandı ki, bu fakt hazırda bizim sivil xalqlar sırasına qoşulduğumuzda qururverici bir hadisə kimi qiymətləndirilir. Şəfiqə xanım "Seçki və qadınlar" sərəlvhəli publisist yazısında deyirdi: "İnkişaf qadınlıq və qadınlığın diriliyindədir". Onun bu tezisinin arxasında çox böyük məna vardı ki, həmin məzmun müasir qadınlarımızın "diriliyini" - yəni fəalliyini təmin etmişdir.

Şəfiqə xanım publisistikasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin demokratik islahatları ürəkdən alqışlayırdı. Əlbəttə ki, bu sırada qadına demokratik münasibət əsas yer tuturdu.

Şəfiqə xanım Əfəndizadə geniş diapazonlu bir şəxsiyyət olub. Məktəb, müəllimlik işi onun fəaliyyətinin çoxşaxəli istiqamətinə xüsusi şərait yaratmışdı. Pedaqoji və publisistik fəaliyyətinin sinxron nəticəsidir ki, Şəfiqə xanım Azərbaycan milli ziyalı düşüncəsində özünə layiqli yer qazanmışdır. Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra da çoxçəşidli mətbu orqanlarda məhsuldar çıxışlarını davam etdirən Şəfiqə xanımın yaradıcılıq irsi indiyə qədərki tədqiqatlarda ara-sıra öyrənilmişdir. Lakin bu yaradıcılığın kompleks tədqiqi yəqin ki, hələ öz araşdırıcısını gözləməkdədir.